

УДК 371.2+821.161.2

С.В. Грищенко

ПРОБЛЕМИ САМОВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

***Анотація.** У статті проаналізовано вітчизняні дослідження з питань самовиховання особистості у відповідності до нових суспільно-політичних та соціокультурних вимог.*

***Ключові слова:** самовиховання особистості.*

Аннотация. В статье проанализированы отечественные исследования по вопросам самовоспитания личности в соответствии с новыми общественно-политическими и социокультурными условиями.

Ключевые слова: самовоспитание личности.

Annotation. The home researches of questions of self-education of personality are complex analyzed in this work; the essence and sources of development of self-education are exposed; the features of self-education in senior school ages are described; the methods and ways of self-education are selected on the basis of analysis of their contents; the guidance a correction of self-education of schoolchildren and youth students in the accordance with new social, political and social-cultural terms.

Key words: self-education.

Постановка проблеми. Розвиток вищої освіти висуває в сучасний період проблеми методології і теорії самовиховання.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми методології і теорії самовиховання, його взаємозв'язку з вихованням розглядали А. Арет, В. Галузинський, І. Донцов, О. Ковальов, І. Кон, О. Кочетов, Ю. Орлов, Л. Рувинський та ін. Різним аспектам самовиховання в підлітковому віці присвячені праці Р. Гариф'янова, С. Єлканова, А. Колдунова, М. Тайчинова та ін. Особливості морального самовиховання майбутніх учителів досліджували А. Арет, І. Донцов, С. Єлканов, О. Ковальов, В. Кисельов, Л. Рувинський, М. Тайчинов; аспірантів – Г. Широкова. Окремі питання цієї проблеми в ракурсі професійної підготовки студентів, розвитку педагогічної творчості вчителя розкрито в дослідженнях О. Дубасенюк, В. Сагарди, С. Сисоевої та ін. Актуальність порушеної проблеми підтверджують праці сучасних педагогів – І. Беха, С. Карпенчук, С. Кириленко, В. Оржеховської, Д. Пенішкевич, В. Поліщук, В. Семиченко, Т. Хілько та ін. Про зацікавлення нею свідчать також кандидатські дисертації, які були захищені впродовж останніх років (С. Данышева, А. Калініченко, Л. Ярова, О. Яцій та ін.).

Сучасний стан демократизації, гуманізації, індивідуалізації освіти зумовив створення особистісно орієнтованих моделей виховання особистості (М. Александрова, І. Бех, І. Якиманська), а також моделі самовиховних систем („Школа доміанти самовдосконалення особистості” Г. Селевко). Велику увагу проблемі духовного саморозвитку особистості приділено в концепції школи розвитку (О. Калугін, О. Киричук), метою якої є створення умов для самоактуалізації особистості учня і вчителя, реалізації дитиною своїх можливостей, розкриття індивідуальності. Проблеми використання у самовихованні народної педагогіки розглядали Г. Васянович, В. Кузь, М. Стельмахович, Є. Сявакко; самовиховання засобами художньої літератури в контексті вивчення питання формування морального ідеалу, цінностей особистості досліджували М. Євтух, Т. Завгородня, С. Золотухіна, О. Сухомлинська. Результати аналізу філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури свідчать про відсутність цілісного педагогічного дослідження творчої та епістолярної спадщини українських письменників 1920–1930-х рр. як джерела теорії самовиховання, так і праць міждисциплінарного характеру.

Мета статті. Проаналізувати проблеми методології і теорії самовиховання у формуванні особистості.

Виклад основного матеріалу. На межі ХХ–ХХІ ст. серед науковців зросло зацікавлення проблемою самовиховання особистості. У контексті сучасних тенденцій гуманізації, демократизації освіти особливо актуальною стала теза про особистісно орієнтований підхід до виховання підростаючого покоління (І. Бех, М. Соловей та ін.), утвердження нових цінностей – самоосвіти, самовиховання, самореалізації.

Під самовихованням розуміємо свідому, цілеспрямовану, самостійну роботу особистості над собою з метою формування позитивних і подолання негативних якостей. Поняття „самовиховання особистості” визначається індивідуальними показниками,

мотивами, стимулами, етапами, принципами керівництва. При цьому спостерігається нерозривний зв'язок виховання із самовихованням, на який вказують О. Ковальов, О. Кочетов, В. Селіванов, М. Смірнов та ін. Виховання, яке переважно визначає характер самовиховання, може сприяти його активізації чи гальмуванню. Одночасно науковці (О. Ковальов, О. Кочетов, М. Тайчинов) наголошують на його соціальній природі, ролі суспільного фактора, значущості колективу в організації самовиховання. Окремі дослідники (А. Арет) основними внутрішніми передумовами самовиховання вважають певний рівень самосвідомості, здатність особистості до самоуправління, самовизначення, саморегулювання. Основними методами самовиховання дослідники називають самоаналіз, самоконтроль, самокритику, самонавіювання, самооцінку, самопереконавання, самоспостереження.

Найбільш сприятливим для самовиховання учнівської молоді є старший шкільний вік, головна особливість якого пов'язана з переходом від позиції дитини до позиції дорослого, що зумовлює переосмислення себе як особистості, характеризується підвищенням самоконтролю й саморегуляції поведінки, вчинків.

У роботі О. Кочетова „Організація самовиховання школярів” самовиховання визначається появою нового виду діяльності – навчання. Воно спрямовано на розвиток вольових якостей, відповідальності, колективізму й пов'язане із привчанням дитини до регулярного й сумлінного виконання навчальних завдань. О. Кочетов пропонує правила самовиховання. „П'ять „треба”: 1) завжди допомагати батькам, 2) виконувати вимоги вчителів учитися сумлінно, 3) бути чесним, 4) підкоряти особисті інтереси колективним, 5) завжди й усюди проявляти сумлінність. П'ять „можна”: 1) веселитися й грати, коли робота зроблена на „відмінно”, 2) забувати образи, але пам'ятати, кого й за що ти скривдив сам, 3) не сумувати при невдачах; якщо завзято, однаково вийде ! 4) учитися в інших, якщо вони краще тебе працюють, 5) запитувати, якщо не знаєш, просити допомогти, якщо не справляєшся сам”. „Це потрібно тобі самому: 1) бути чесним! Сила людини в правді, слабкість його – неправда, 2) бути працьовитим! Не боятися невдач у новій справі. Хто завзятий, той з невдач створить успіх, з поразок викує перемогу, 3) бути чуйним і турботливим! Пам'ятай, до тебе будуть добре ставитися, якщо ти до інших добре ставишся, 4) бути здоровим й охайним! Займайся ранковою гімнастикою, загартовуйся, мийся до пояса холодною водою щодня, стеж за чистотою рук, годину в день виділяй на прогулянки й ще годину віддай праці або спорту, 5) бути уважним, тренувати увагу! Гарна увага оберігає від помилок у навчанні й невдач у грі, праці, спорті”. „Цього робити не можна: 1) учитися без старання, ліниво й безвідповідально, 2) грубити й битися з однолітками, кривдити молодших, 3) терпіти свої недоліки, інакше вони тебе самого знищать. Будь сильніше своїх слабкостей, 4) проходити мимо, коли поруч кривдять маля, знущаються з товариша, нагло брешуть в очі чесним людям, 5) критикувати інших, якщо сам страждаєш подібним же недоліком”.

„П'ять „добре”: 1) вміти володіти собою (не губитися, не боятися, не виходити із себе по дрібницях), 2) планувати кожен свій день, 3) оцінювати свої вчинки, 4) спочатку думати, а потім робити, 5) братися спочатку за самі важкі справи. Правила вводяться поступово. Спочатку дитина привчається жити відповідно до п'яти „треба”. Це означає, що до неї пред'являються підвищені вимоги при виконанні саме даних правил. Одночасно вказується, що не можна робити й чому. Через якийсь час можна підключати п'ять „добре”, оскільки вони значно складніше для розуміння й привчання” [4].

Можна виділити основні етапи виникнення й розвитку самовиховання. Усвідомлення молоддю свого способу життя, осмислення значимості тієї діяльності, що вимагає самовиховання. На цьому етапі вихователь допомагає молоді усвідомити свої позитивні й негативні якості, зрозуміти нетерпимість своїх недоліків.

Оволодіння навичками самостійної роботи в тій області діяльності, у якій молода людина хоче домогтися успіху.

Складання програми самовиховання. Це важливий етап роботи над собою. Тут потрібна допомога, щоб визначити, наскільки об'єктивно оцінює себе молода людина, чи вірні цілі вона ставить, чи потрібні прийоми вибирає.

Організація самовиховання в обраній діяльності. Це відповідальний етап при переході від виховання до самовиховання. Без конкретної діяльності бажання стати краще залишиться тільки бажанням.

Треба включити самовиховання в цілісний процес формування особистості. Вищий етап переходу виховання в самовиховання починається тоді, коли студент (молода людина) хоче й уміє працювати над собою, коли оформилися мотиви, цілі й методи самовиховання.

Таким чином, якщо переконати молодь у необхідності самовиховання й допомогти їй у його організації, то процес формування особистості буде протікати ефективніше.

Вивчення педагогічної літератури дозволило виділити етапи самовиховання: аналіз власної особи, виділення позитивних і негативних якостей, які слід подолати; прийняття рішення працювати над собою; постановка мети й вироблення програми самовиховання; реалізація програми самовиховання, яка здійснюється шляхом саморегуляції діяльності, поведінки, включає самоконтроль і самовправління. Напрямок та інтенсивність самовиховання великою мірою залежать від природних здібностей особистості, від соціальних та індивідуально-особистісних характеристик суб'єкта, від впливу макро-і мікросередовища.

Незважаючи на те, що самовиховання притаманне особистості впродовж усього життя, воно не завжди з віком стає свідомим процесом. Тому актуальним є питання педагогічного керівництва цим складним процесом у школі. Виокремлюють, наприклад, такі принципи керівництва самовихованням: забезпечення його суспільної спрямованості, урахування особистих потреб дитини, поєднання колективного впливу на школярів з індивідуальним підходом до них (О. Ковальов). „Самовиховання потребує, – писав В. Сухомлинський, – дуже важливого, могутнього стимулу – почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу – доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду. Не може бути й мови про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на „сильне” слово, окрик, примус. За самою суттю своєю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі й гідності людини. Педагогічне керівництво самовихованням — це насамперед відносини між педагогом і вихованцем, пройняті глибокою взаємною вірою в добрі наміри” [7].

Самовиховання є однією з найважливіших проблем сьогодні й вимагає свого рішення. Серед значних робіт із самовиховання необхідно вказати праці О. Кочетова, що двадцять п'ять років свого життя присвятив роботі над цією проблемою. У його роботі „Як займатися самовихованням” розкривається вся теорія самовиховання, її цілі, завдання, прийоми й методи роботи над собою: даються рекомендації із саморозвитку розуму, пам'яті, мислення, здатностей, мовлення [2].

У книзі „Виховай себе” О. Кочетов вчить, як знайти свій ідеал, як оцінити свої сили й здатності, як скласти програму самовиховання, як викоринити свої недоліки й навчитися керувати собою [3]. Книга О. Кочетова „Організація самовиховання школярів” адресована вчителям, керівникам шкіл як посібник, у якому загальнотеоретичні відомості виходять на практичний додаток ідей науки [4].

Проблемі самовиховання багато уваги приділяв професор О. Ковальов. Його книга „Особистість виховує себе” присвячена умовам і методам самовиховання особистості. Вона ілюстрована яскравими прикладами успішної роботи над собою як великих людей минулого, так і наших сучасників [6].

Дуже докладно, з конкретними прикладами з життєвих ситуацій викладена ця тема в книзі Ю. Орлова „Самопізнання й самовиховання характеру”. Його підхід до цієї проблеми

повчальний, дозволяє зрозуміти наведені теоретичні відомості [6; 7]. Цікавим є підхід до цього питання Дэйла Карнегі у популярній книзі „Як завоювати друзів і впливати на людей”, де він дає практичні поради, вчить яким потрібно стати, що б люди любили й поважали тебе [1].

Існують рушійні сили й механізм самовиховання особистості. Коли з'являється на світ немовля, ми говоримо: „Народилася людина”, тобто говоримо про біологічне його народження. Однак подальший процес біологічного розвитку найтіснішим образом сполучається із придбанням таких якостей і властивостей, які за своїм походженням не пов'язані з біологічною природою людини (наприклад: засвоєння навичок, звичок, поведінки та ін.). Названі властивості і якості можуть характеризувати соціальний розвиток людини. Таким чином, загальне поняття „людини” містить у собі більше вузьке й специфічне поняття – „особистість”.

Особистість характеризується таким рівнем психічного розвитку, що дозволяє їй керувати власною поведінкою і діяльністю. Здатність обмірковувати свої вчинки й відповідати за них – істотна й головна ознака особистості. О. Кочетов підкреслює, що як усяке явище, що розвивається, особистість суперечлива, у її внутрішньому світі неминучі зіткнення, конфлікти, періоди спаду й посилення розвитку. Поняття „особистість” неможливо розглядати поза її рушійними силами. Вчені відзначають, що рушійними силами в самовихованні особистості є певні протиріччя [4].

Механізм самовиховання має наступні особливості: вихованець обирає ціль життя, ідеали відповідно до суспільних критеріїв, готує себе до життя в суспільстві, удосконалюється в колективній діяльності. Між зазначеними факторами самовиховання існують складні взаємозв'язки й протиріччя: ціль життя може бути однією, а захопленість – в іншій сфері, у результаті чого між бажанням удосконалити себе й реальним самовихованням виникає невідповідність і т.д., не завжди протиріччя можуть бути вирішені зусиллями самого вихованця. О. Кочетов визначає параметри самовиховання: а) спрямованість, тобто мотиви роботи над собою; б) зміст (розумове, фізичне, моральне, трудове, естетичне, вольове, професійне, комплексне); в) стійкість (випадкове, епізодичне, постійне); г) ефективність у формуванні особистості (виконує функції головні й допоміжні) [4].

Головне виховне завдання в керівництві самовиховання полягає у формуванні позитивних якостей, від яких залежить вирішення зазначених протиріч, та опори на такі фактори як: самосвідомість, захопленість, спрямованість, уміння керувати собою й т.ін.

В умовах інтенсивного суспільного розвитку зростає роль моральності у всьому житті суспільства. У світі існує думка про те, що моральний ідеал спонукає до наслідування, для самовиховання потрібен еталон морально вихованої особистості, що відповідає наступним показникам: працьовитість; творче ставлення до праці; висока культура поведінки.

У статті „Про моральне виховання учнів” Л. Замико, О. Назаренко визначають, що робота з морального виховання молоді результативна при системному підході, який включає педагогічну діагностику; використання різноманітних методів виховання; включення вихованця в соціальні колективні відносини; інтенсивне залучення до діяльності з урахуванням наявних у неї позитивних якостей і здатностей; формування об'єктивної самооцінки; навчання методиці самостимуляції позитивної поведінки (самонавіювання, самохвалення, самоосуд) [6].

Психологічна підготовка до морального самовиховання передбачає формування соціального еталона особистості в навчально-виховній роботі школи, організацію життя колективу на принципах гуманістичної моралі й включення кожного студента в процес свого морального самовдосконалення.

Важливою є мета самовиховання. Ціль самовиховання виходить із мотивів, що спонукають до роботи над собою й бажань, прагнень людини. Без мети не може бути почата жодна справа, у тому числі й самовиховання. Цілі повинні бути реальними.

Викорінювання недоліків як і вироблення бажаних якостей характеру й здатностей може бути метою самовиховання.

Молодь сьогодні виявилася в кризовій ситуації. Разом з катастрофою системи суспільного ладу й моральних ідеалів, змінилися традиційні норми і способи поведінки. Залишилися в минулому критерії життя [6]. Відбувається переоцінка цінностей. Молоді доводиться адаптуватися до нових умов життя. Міняються моральні ідеали й цінності. Всі ці фактори мають значний, не завжди позитивний, вплив на особистість. Якщо переконати молодь у необхідності самовиховання й допомогти їй у його організації, то процес формування особистості буде протікати більш ефективно [6].

Отже, самовиховання – педагогічно керований процес. Психологічна й практична підготовка до роботи над собою становить одну з найважливіших завдань виховання. Робота зі студентською молоддю з розвитку в них потреби самовиховання важлива проблема сучасності.

Література

1. *Карнеги Дэйл* Как завоевывают друзей и оказывают влияние на людей. – Л., 1992.
2. *Кочетов А.И.* Как заниматься самовоспитанием. – Мн.: Выш. шк., 1986.
3. *Кочетов А.И.* Воспитай себя. – Мн.: Нар. асвета, 1982.
4. *Кочетов А.И.* Организация самовоспитания школьников. – Мн.: Нар. асвета, 1990.
5. *Кочетов А.И.* Личность воспитывает себя.– М.: Политиздат, 1983.
6. *Проців Л.* Самовиховання як важлива складова національного виховання // Проблема української народної педагогіки в науковій спадщині М. Стельмаховича: Матеріали Перших Всеукраїнських педагогічних читань. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 201 – 206.
7. *Сухомлинський В.О.* Сто порад учителю. Вибр. твори: У 5-ти т. — Т. 2. — С. 602.